

LBRIS

We know
books

Seria de autor

Ioan-Aurel Pop

INSTITUȚII MEDIEVALE ROMÂNEȘTI

Adunările cneziale și nobiliare (boierești)
din Transilvania
între secolele al XIV-lea și al XVI-lea

Ediție revăzută

Cluj-Napoca
2022

Cuprins

Introducere la ediția a II-a	7
Notă asupra ediției	19
Introducere	21
Capitolul I	
Românii din Transilvania și adunările de stări	27
Capitolul II	
Autonomii și instituții românești	
în Transilvania Evului Mediu.....	53
Capitolul III	
Statutul social-economic și juridic al cnezilor din Țările Române	
între secolele al XIV-lea și al XVI-lea.....	65
III.1. Generalități	65
III.2. Situația din Țara Românească.....	68
III.3. Situația din Moldova.....	72
III.4. Situația din Transilvania.....	80
III.5. Concluzii.....	87
Capitolul IV	
Structura și organizarea adunărilor cneziale	
și nobiliare românești	93
IV.1. Generalități	93
IV.2. Exemplul Țării Hațegului.....	95
IV.3. Exemplul bănățean	104
IV.4. Exemplul Făgărașului (Țării Oltului).....	116

Capitolul V**Competențele, atribuțiile și activitatea**

adunărilor cneziale și nobiliare românești.....	125
V.1. Generalități.....	125
V.2. Țara Hațegului	127
V.3. Zona Hunedoara-Deva	147
V.4. Banatul	171
V.4.1. Adunările românești din secolul al XIV-lea.....	171
V.4.2. Adunările românești din secolul al XV-lea	178
V.4.3. Adunările românești din secolul al XVI-lea.....	203
V.5. Zona Crișurilor	225
V.6. Țara Maramureșului și regiunile românești vecine.....	244
V.7. Țara Făgărașului (sau a Oltului)	264
Considerații finale	285
Bibliografie și prescurtări bibliografice.....	293
Completări bibliografice: selecție.....	307
Formule latine, termeni specifici, prescurtări (altele decât cele semnalate mai sus).....	311
Ilustrații	313

Introducere la ediția a II-a

Lucrarea aceasta are deja – după aproape trei decenii de la publicare – propria istorie, așa cum spune un adagiu latin: *habent sua fata libelli* („cărțile au soarta lor”). Într-o formă ușor diferită, ea a pornit să fie elaborată drept teză de doctorat, de pe la începutul anilor '80 ai secolului trecut, sub conducerea acad. Ștefan Pascu, pe atunci șeful școlii de istorie de la Universitatea din Cluj-Napoca. De altminteri, profesorul Ștefan Pascu rămăsese singurul care avea dreptul să conducă, în acei ani, teze de doctorat în istorie la Cluj. Locurile pentru doctorat veneau aleatoriu, după cum voia partidul, cam o dată la câțiva ani. M-am apucat de lucru chiar în 1980, după terminarea facultății, dar profesorul Pascu a primit abia în 1985 două locuri la doctorat. Am fost 16 candidați pe acele două locuri. Când am aflat că devenisem doctorand, am fost convins că îmi atinsesem unul dintre cele mai înalte țeluri ale vieții mele. Doctoratul nu era, pe vremea aceea, cu frecvență ori fără frecvență, bugetat ori nebugetat, cu bursă ori fără bursă, ci era, pur și simplu, doctorat, fără ore, zile sau luni acordate special pentru aceasta și fără nicio susținere financiară. O teză de doctorat în Istorie se elabora, în medie, în opt-zece ani, mai ales pentru că presupunea timp îndelungat de lucru anevoios în arhive și biblioteci documentare. Doctoratul nu era atunci o parte a studenției și nu însemna – ca acum – o inițiere în carieră, ci, dimpotrivă, însemna consacrarea deplină a unui cercetător deplin format sau certificatul de maturitate al unui specialist.

Eu, în ciuda acestui stagiul lung necesar, am fost lăsat, prin excepție, să susțin teza în iunie 1989. Profesorii mei știau că, dincolo de momentul admiterii oficiale la doctorat, eu lucram la teză din 1980. Comisia de susținere a fost formată din decanul facultății, prof. Camil Mureșanu,

din menționatul conducător științific și din referenții: prof. Ion Toderașcu, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, prof. Pompiliu Teodor și prof. Nicolae Edroiu, ambii de la Universitatea „Babeș-Bolyai”. Unul era deja membru al Academiei Române (prof. Ștefan Pascu), iar alți trei urmau să devină membri după 1989. Azi se mai află în viață doar unul dintre ei, distinsul profesor ieșean Ion Toderașcu, un mare savant și un orator desăvârșit. Predarea tezei pentru susținere a fost anevoioasă, din cel puțin două motive. Primul se referă la dimensiunile lucrării. Pe vremea aceea, se impusesse o limită superioară de 200 de pagini pentru lucrările de doctorat. Nu am idee care să fi fost rațiunea acestei restrângerii. Poate doar dorința de economie împinsă la absurd. Tezele se băteau la mașină și se legau apoi la legăturile de pe lângă marile biblioteci. Teza mea avea 256 de pagini și nu mi-a fost acceptată așa. Ar fi trebuit s-o refac, pentru a-i reduce dimensiunile. Nu aveam cum, astfel că am recurs la un subterfugiu, învățat de la istoricii cu experiență în domeniu: am rebătut-o la mașină și am renumerotat paginile, încât, într-un loc, am trecut trecerea de la pagina 80 nu la pagina 81, ci la pagina 61, iar în alt loc am făcut ceva asemănător. În același timp, am mărit numărul de semne pe o pagină și am redus oglinda paginii. Trucul a prins foarte bine. Al doilea impediment era legat de bibliografie, din care lipseau lucrările ideologice și, mai ales, lucrările „tovarășului Nicolae Ceaușescu”. Conducătorul de doctorat a fost de acord, inițial, cu această lipsă (teza avea un subiect foarte special, de istorie medievală, iar „clasicii” marxism-leninismului și șeful partidului și statului din România nu aveau nici în clin, nici în mânăcă de-a face cu aceasta). Comisia de specialiști, de asemenea, nu a făcut nicio observație în acest sens. După acordarea titlului de doctor de către comisia de specialiști, urma însă validarea lucrării și a titlului de către „comisia superioară” de la București. Fără trecerea prin aceste „furci caudine”, titlul obținut de la specialiști nu avea nicio valoare. Prin urmare, înainte ca lucrarea și referatul de la Cluj să plece la București, acad. Ștefan Pascu m-a chemat în biroul său și mi-a cerut să modific o pagină de la bibliografie, în sensul adăugării câtorva „lucrări” (și cuvântări) de Nicolae Ceaușescu, de Marx și Engels. Mi-a spus că vorbise la telefon la minister și că avea impresia înecării la mal: lucrarea nu va fi

validată fără „lucrările teoretice ale clasicilor” și fără referiri la „marele conducător” român. După atâta muncă și așteptare, după bucuria reușitei, după laudele primite de la specialiști, am avut un sentiment de lehamite. I-am spus profesorului că nu mai am puterea să fac asta, că nu se va observa, că aș vrea să îmi încerc norocul etc. Pe scurt, nu am schimbat nimic, rectoratul a trimis lucrarea așa cum era, iar eu m-am pus pe așteptat. Am tot așteptat în iulie, în septembrie, în octombrie, în noiembrie, în decembrie, dar nu am primit niciun semn. Faptul era ciudat din două motive: „comisia superioară” de istorie se întrunea lunar, pe de o parte, iar pe de alta, pe atunci nu era inflație de teze; dacă erau una-două lucrări pe lună, era deja mult. Eram tot mai convins, pe zi ce trecea, că presupunerea acad. Pascu se adevărase, că teza mea nu va trece și că, prin urmare, nu voi primi titlul de doctor. Așa a și fost și nu mai intru aici în detalii. A venit însă, în chip neașteptat pentru mulți, schimbarea din decembrie 1989 și, odată cu ea, au reînviat și speranțele mele. După marile agitații din lunile de început ale noului regim, am îndrăznit să fac o cercetare, prin aprilie-mai 1990, și, în urma unor căutări și ezitări, mi s-a găsit lucrarea care a fost validată în iunie 1990. Bucuros peste măsură, am mai insistat câteva luni, ca să o pregătesc pentru tipar, și am scos-o în 1991, exact așa cum fusese elaborată. Chiar mă mândream cu faptul că nu aveam nimic de schimbat, lucrarea nefiind tributară ideologiei comuniste, netratând un subiect politic sau politizat, nefiind împănată cu citate compromițătoare etc.

După puțin timp de la apariție, entuziasmul mi-a mai scăzut, fiindcă o lectură atentă și nepărtinitoare a evidențiat ușor anumite carențe. Azi știu mai bine decât atunci că orice lucrare din domeniul istoriei, al științelor sociale și chiar al celorlalte științe poartă pecetea timpului în care a fost elaborată. Evident că în orice lucrare bună există idei, date, elemente perene, care străbat timpul, dar există și semne perisabile, urme ale prejudecăților autorului, ale educației sale, ale ideologiei epocii, ale concepțiilor la modă etc. Când am ales tema, aveam deja strâns un număr de documente latinești inedite despre adunările cnezilor din Transilvania și știam că nu se elaborase o carte de sinteză în acest sens la nivelul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Am putut să fac documentarea și prelucrarea datelor în condiții relativ bune (date

fiind împrejurările), respectând regulile meseriei, rigurile științelor auxiliare ale istoriei (paleografia, diplomatica, sigilografia, genealogia, cronologia etc.), principiile filologiei clasice. Cu mari greutate și cu ajutorul profesorilor mei, reușisem să fac rost de documentele necesare din arhivele ungare, din cele slovace (cehoslovace) de la Bratislava, de bibliografia occidentală despre adunările de stări (cea maghiară îmi era mai la îndemână) și despre instituțiile medievale (feudale) în general. Tema părea complet neideologizată. Ce să poată spune partidul comunist despre niște instituții din perioada 1300-1600 și care erau reflectate aproape în totalitate prin texte latine? Lucrurile păreau la locul lor, mai puțin regimul politic intern și anumite împrejurări internaționale din vecinătatea României. Atunci le vedeam mai puțin, dar acum, după trecerea deceniilor, le văd mult mai clar.

Chiar dacă presiunea ideologică aspra medievistilor era mică, clișeele acestea ale materialismului istoric existau. De exemplu, fiecărei epoci istorice îi corespundea câte o singură „orânduire social-economică”: Preistoria – comuna primitivă, Antichitatea – sclavagismul, Evul Mediu – feudalismul, Epoca Modernă – capitalismul etc. Periodizarea era una *sui generis* și nu urma să corespundă celei consacrate occidentale. Astfel, Evul Mediu trebuia să înceapă odată cu primele mărturii ale existenței „relațiilor de producție feudale” (ceea ce se considera a fi existat la noi abia la cumpăna dintre mileniile I și II) și se sfârșea prin secolul al XVIII-lea, dacă nu cumva chiar la 1821 (fusesse o vreme când mergea și până la 1848, dar această exagerare fusese abandonată de prin 1970). Evident, erau anumite contestații ale acestei scheme, dar linia oficială era încă în uz. O îndrăzneată opoziție față de linia oficială lansase profesorul Răzvan Theodorescu, care publicase în 1987 o carte despre „civilizația românilor între medieval și modern” și plasase trecerea spre Epoca Modernă începând cu anul 1550¹. Este drept că și unii reprezentanți ai Școlii Analelor din Franța făceau cam aceeași analogie între epoci și orânduiri, iar marele istoric Jacques Le Goff scrisese că feudalismul francez ține până pe la 1800 (ultimele corvezi feudale fuseseră

¹ Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol. 1-2, București, 1987.

abolite abia la 1789, prin Marea Revoluție Franceză). Pe scurt, trebuie să spun că pe atunci Evul Mediu însemna feudalism, iar feudalismul își avea prototipul în vestul Europei. Înverșunarea de a demonstra că și la noi au existat „relații feudale” nu se poate înțelege fără invocarea unui antecedent. În perioada proletcultistă, în anii „obsedantului deceniu” (circa 1950-1960), ideologii sovietici și sovietizanți prezenți în România, istoricii oficiali și de serviciu pedalasera mult pe relațiile obștești, voiseră să individualizeze perioadele egalitariste din istorie. Celelalte, în care dominaseră „exploatorii”, trebuiau condamnate „cu mânie proletară” și chiar obturate, ocolite, ascunse, repudiate. De aceea, unii istorici români autentici și realiști, dar speriați de regim și interziși o vreme, au exagerat rolul raporturilor egalitare, au ascuns elitele și polarizarea socială, ca să poată trata și reflecta (chiar ușor deformat) perioade cât mai largi din istoria noastră. Era o vreme când se studia doar istoria „marelui frate de la răsărit” și istoria „luptei de clasă”. De aceea, marele istoric P.P. Panaitescu (interzis o vreme și cu vechi păcate în ochii guvernanților) a trebuit să publice o carte despre obștea țărănească în Evul Mediu². „Relațiile obștești” trebuiau să fie cât mai multe și mai îndelungate, iar cnezii era bine să fie prezentați drept „țărani liberi”, adică să aibă statut și rol de țărani, și nu de feudali în societate. Era vremea „muncitorilor, țăranilor și (uneori) a intelectualilor”, boierii și burghezii, adică „exploatorii”, se cuvenea să fie expulzați din istorie, condamnați sau măcar marginalizați. Iar feudalismul, cât se admitea că a existat și la noi, trebuia să fie de esență slavă, mai ales rusească.

După ce valul acesta vulgarizator și falsificator a trecut (mai ales de prin 1964-1965 încoace) și s-a putut reveni la anumite valori naționale și la tradiția istoriografiei interbelice, două au fost direcțiile de îndreptare ale acestor derapaje. O direcție a constat în eliminarea egalitarismului inventat și a instituțiilor obștești inexistente, iar cealaltă a tins să arate că feudalismul nostru nu era slav, ci de extracție romano-bizantină, cu puternice analogii occidentale. Încă de prin 1957, se căutau și se descopereau și la noi – cu ușoare forțări ale notei pentru cauza cea bună –

² P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964.

relații suzerano-vasalice, imunitate, monopoli senioriale, alodii, *dominum eminentis*³ etc. Dar ideea că cnezii erau un fel de țărani liberi mai răsăriți a rămas în mințile unor istorici, nu neapărat fiindcă ar fi fost marxiști, ci fiindcă se întipărise ca un clișeu, ca un dat al istoriei. Între timp, mai ales în ultimele decenii, chiar ideea de feudalism în formă occidentală li se pare unor istorici perimată și tezistă, aceștia recurgând la noi concepte, care însă sunt departe de a acoperi bogăția și varietatea formelor particulare. Întotdeauna, istoricii au avut și tendințe de uniformizare a terminologiei, pentru a asigura accesul la un limbaj de specialitate comun. De aceea, în ciuda încercărilor de repudiare a noțiunii de „regim feudal”, de „feudalism” și a celorlalte înrudite cu ele, nu cred că s-a găsit o altă abordare teoretică mai potrivită pentru caracterizarea societății medievale europene.

Referitor la Transilvania, spre deosebire de Țările Române extracarpatică, se afirmaseră, tot în acei ani ai comunismului, alte asalturi teziste. O idee susținută de anumiți istorici maghiari și nu numai de ei (erau destui și cei sovietici, bulgari, germani) era că feudalismul fusese adus aici prin cucerirea maghiară, pentru că ungurii adoptaseră de timpuriu modelul feudal apusean și veniseră în Transilvania pe un teritoriu vid. În continuarea acestei idei, se mergea pe clișeul cel vechi: românii, veniți pe ascuns din Balcani, prin secolele al XIII-lea – al XIV-lea și organizați după tradiții păstorești nomade, înapoi și primitivi, găsiseră în Ardeal o societate feudală organizată și condusă de nobili maghiari, din bunăvoința cărora primiseră locuri de colonizare și drepturi largi de afirmare. Frunțașii acestor români ar fi adoptat modelul avansat al maghiarilor și s-ar fi adaptat parțial regulilor feudalismului apusean practicat de Regatul Ungariei. Se mai insinua și ideea că românii ardeleni erau mai „avansați” decât restul românilor – rămași tributari moravurilor balcanice –, datorită influenței binefăcătoare a civilizației ungare sau rolului civilizator jucat de unguri în „bazinul carpatic”. În subsidiar, apărea și ideea „unității indestructibile” dintre toți locuitorii Transilvaniei și

³ Valeria Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1957.

Ungaria, precum și cezura ireductibilă dintre Transilvania, pe de o parte, și Moldova și Țara Românească, pe de alta. Aceste preținse „adevăruri istorice imuabile” fuseseră reiterate, cu ajutorul unei metodologii impecabile și ispititoare, în lucrarea „Istoria Transilvaniei”, comandată de regimul comunist ungar (coordonată de ministrul Culturii din guvernul ungar) și apărută la Budapesta, prin anii '80 ai secolului al XX-lea, în trei volume masive⁴. Mai mult, regimul ungar a anunțat cu surle și trâmbițe că imensa lucrare în trei volume urma să aibă replici, reduse ca număr de pagini, în limbi de mare circulație internațională, și lansări fastuoase în mari capitale, în Germania, Franța, Statele Unite etc., pentru ca lumea să poată cunoaște „adevărata istorie a Transilvaniei maghiare”. Oficialii români de atunci – în plină epocă de comunism naționalist exaltat de „geniul Carpaților” și de echipa sa – au pregătit în pripă un răspuns ideologizat, un fel de volum-recenzie care – deși cuprindea, în parte, materiale făcute de istorici serioși – a avut un jalnic ecou⁵. De altminteri, vocile istoricilor români de atunci, oricât de buni ar fi fost, nu se bucurau de aproape nicio credibilitate – spre deosebire de cele ale colegilor maghiari –, din cauza regimului comunist din România, care reușise să izoleze și să discrediteze aproape complet țara.

Aveam, așadar, în minte, pe de o parte, contestările de neașezare și de primitivism la adresa românilor transilvani (prezentați totuși ca „superiori” față de cei din Vechiul Regat), rătăcitori fără țintă prin Balcani și pripășiți apoi, printr-o generoasă acceptare, în Ardeal. Pe de altă parte, eram martor în fiecare zi la deșănțatul cult al personalității, la instrumentalizarea istoriei de către regim, la încălcarea drepturilor minorităților naționale, la manifestări propagandistice de „unitate, permanență și continuitate” ale românilor, din neolitic până la zi. Aceste extreme nu-și făcuseră însă loc la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității din Cluj. Profesorii ne-au învățat la Cluj carte sănătoasă și perenă, în cadru occidental, după marii istorici ai lumii. Iar dintre români, am învățat, de

⁴ Vezi partea care privește Evul Mediu: *Erdély története*, vol. I. De la începuturi până în 1606, sub redacția lui Makkai L. și Mócsi A., Budapesta, 1986.

⁵ Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu (sub redacția), *Jocul periculos al falsificării istoriei*, București, 1986.

exemplu, istorie medievală de la Nicolae Iorga, Dimitrie (Dimitre) Onciul, Ioan Bogdan, Gheorghe I. Brătianu, Constantin Giurescu și Constantin C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Ioan Ursu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu, Ioan Moga, Francisc Pall, David Prodan și toți ceilalți importanți. Îmi amintesc că eram nedumerit la un moment dat, prin anul al II-lea, de Evul Mediu italian și voiam să știu mai mult despre manifestările regimului feudal în Italia – o țară urbanizată, plină de principate, ducate, comitate și alte feluri de seniorii, țară în care nobilimea rurală îmi părea mult mai slabă decât în Franța, Spania ori Germania. Profesorul Pascu mi-a spus să iau de la Biblioteca Centrală Universitară cartea lui Gioacchino Volpe, unul dintre cei mai mari medievști italieni. Am mers să iau cartea, iar bibliotecarul, ușor jenat, mi-a zis că nu mi-o poate da, fiindcă se afla la „fondul secret”. I-am spus îndată profesorului, care mi-a explicat de ce se întâmpla acest lucru (savantul fusese și om politic important în regimul fascist). Apoi a cerut cartea pentru sine și mi-a predat-o discret ca s-o citesc și s-o țin cât doresc. Pentru istoricii români interbelici, nu am întâlnit nicio opreliște, nici măcar pentru Panaitescu, care fusese rector, sub guvernul legionar, al Universității din București. Nu am fost învățați nici să ocolim istoriografia maghiară, care ne-a fost prezentată ca fiind una foarte serioasă sub aspect metodologic. Eram frecvent îndemnați să citim ungurește și nemțește și, dacă nu cunoșteam aceste limbi, eram sfătuiți să le învățăm. La temele despre formarea poporului român și limbii române, am receptat toate teoriile existente și am studiat romanitatea balcanică, ramurile poporului român de la sudul Dunării și realitatea etnogenezei noastre pe o arie largă, situată deopotrivă la nord și la sud de marele fluviu. Am învățat, firește, despre Dacia (Daciile) de după 271-275, de la sud de Dunăre, despre partea de populație retrasă din Dacia Traiană și mutată spre sud, despre continuitatea „discontinuu” și despre retragerea în zonele de deal și de munte, despre „teoria pânzelor de populație”, despre roirile de sate în Evul Mediu, despre păstoritul pendular, pentru aflarea locurilor de vărat și de iernat etc. Aproape nimic din ideologizarea oficială a istoriei nu pătrundea în mediul nostru academic.

În tot acest cadru intern și internațional complicat, în perioada cea mai apăsătoare a regimului comunist ceaușist, am avut de elaborat, prin urmare, teza de doctorat, cea pe care am dorit-o onestă, corectă, profesionistă. Sfatul pentru alegerea temei nu mi l-a dat conducătorul științific, care era mult prea ocupat cu multiple atribuții pe vremea aceea, ci profesorii Pompiliu Teodor și David Prodan. Pompiliu Teodor m-a îndemnat să las deoparte secolul al XVIII-lea (specialitatea dragă domniei sale), pentru care crease o adevărată școală, și să mă îndrept spre „secolele profunde”, spre Evul Mediu. Iar David Prodan, pe care aveam privilegiul să-l vizitez acasă din când în când și care studiasse toată istoria țărănimii românești transilvănene, din secolele al XII-lea – al XIII-lea până la 1848, mi-a spus că venise vremea „ispitirii elitei medievale românești” și că această elită era cnezimea și nobilimea (boierimea) de extracție cnezială. Cu asemenea îndemnuri bune, încă de la finele studenției mele, începusem colaborarea cu doi colegi medieviști – Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan –, cu scopul descifrării necunoscutelor lumii românești transilvănene, prin ceea ce avea ea ca structuri sociale superioare. Se crease clișeul – încă de pe vremea lui Iorga – că Ardealul românesc fusese o lume de sate și de preoți de țară, fără elită social-politică și culturală conducătoare, fără alți ghizi decât oamenii bisericii. Am început studiul nostru cu o mostră de țară românească transilvană, care fusese deja cercetată – deopotrivă arheologic și documentar – de către marele medevist Radu Popa. E vorba despre Țara Hațegului, cercetată de Radu Popa de la începuturile sale până la 1400. Noi am mers mai departe, cu strângerea și prelucrarea tuturor surselor scrise documentare, dintre anii 1401 și 1500, adică din secolul al XV-lea. Un prim volum din acest demers a fost publicat în 1989 la Editura Dacia din Cluj. De-atunci, noi, cei trei istorici, chiar dacă drumurile ni s-au despărțit, am rămas fideli studiului Evului Mediu. A.A. Rusu a ajuns un reputat specialist în istoria fortificațiilor medievale transilvane, în istoria Țării Hațegului, a Transilvaniei în general, iar I. Drăgan a elaborat și publicat cea mai importantă istorie a nobilimii medievale românești transilvănene.